

Bøger til søs

Supplerende oplysninger om historien bag oprettelsen af Søfartens Bibliotek

Af Martin Dyrbye

I artiklen om forhistorien bag oprettelsen af Søfartens Bibliotek belyses den rolle, som Danmarks Biblioteksforening faktisk spillede i forbindelse hermed, men som ikke er særlig velbelyst i den ellers glimrende fremstilling af bibliotekets historie forfattet af Kaj Lund i forbindelse med dets 25 års jubilæum i 1964. Det havde imidlertid sine grunde, idet Kaj Lund ikke havde adgang til foreningens arkiv. Ved oprettelsen af Søfartens Bibliotek i 1939 havde stifterne for øvrigt heller ikke tanke for, at Danmarks Biblioteksforening i forbindelse med det gryende nordiske samarbejde tog spørgsmålet om biblioteksbetjeningen af søfarende op, som led i dens bestræbelser på at udbrede bibliotekssagen til alle befolkningsgrupper i Danmark. Med andre ord: denne side af bibliotekshistorien blev i løbet af et årti glemt indtil et større udredningsarbejde og arkivstudier i Danmarks Biblioteksforenings arkiv i forbindelse med udgivelsen af *Det Stærke Folkebibliotek* (2005) førte til ny viden, som supplerer Kaj Lunds *Søfartens Bibliotek 1939-1964* (1964).

”Biblioteker for Skibsmandskaber. En ny norsk Tankdamper ”Raila” har til Brug for Mandskabet faaet installeret en omfattende Bogsamling indeholdende Værker af de allerbedste norske og udenlandske Forfattere, saavel skønlitterære som faglige. Da en saadan Damper ligger paa Søen den største Del af Aaret, vil Bogsamlingen

Martin Dyrbye, lektor, Danmarks Biblioteksskole, Birketinget 6, 2300 København S

sikkert være til overordentlig Glæde for Mandskabet, og Tanken burde tages op ogsaa herhjemme.”¹

Ovenstående citat stammer fra en notits i Danmarks Biblioteksforenings blad, *Bogens Verden*, i 1926. 13 år senere blev tanken omsat til handling. Efter mange års forhandlinger oprettedes i 1939 et centralbibliotek for søfarende, som blev til i et samarbejde mellem skibsredere, sømændenes organisationer og Statens Bibliotekstilsyn. Oprettelsen af Søfartens Bibliotek var naturligvis en glædelig begivenhed, og biblioteksforeningen bifaldt også initiativet.

Ganske vist fandtes før 1939 biblioteker for søfolk, men det som havde været savnet siden Danmark fik sin første bibliotekslov i 1920 var et tilbud om folkebiblioteksbetjening svarende til det, som befolkningen i land havde adgang til, altså et statsunderstøttet folkebibliotek, der efterhånden blev mere og mere udbredt i mellemkrigstiden. Før 1939 kendtes til Marinens Skibsbibliotek (grundlagt 1837), Maskinmestrenes Bibliotek (grundlagt 1890-1891), Sømandsbiblioteket for Danmark (grundlagt 1899-1900), Danske Navigatørers Bibliotek (grundlagt 1919), samt endelig en række såkaldte ”rederibiblioteker”, som opstod i mellemkrigstiden. Disse biblioteker var meget forskellige og deres indhold af svingende kvalitet. Nogle bestod af bogkasser eller bogskabe, hvis indhold kunne udskiftes, når skibene kom i havn. Nogle af bibliotekerne var forbeholdt enkelte personalegrupper.

Endelig havde nogle af de større rederier indrettet egentlige biblioteker om bord på skibene, dvs. bogsamlinger. Især er A. P. Møllers motortankskib, *Anna Mærsk*, blevet fremhævet som forbilledligt, da det efter leveringen i 1928 fra Odense Stålskibsværft, ”indledte det nye kapitel i danske skibsbibliotekers historie”. Dette skib var ”det første i en serie tankere, som man havde planlagt, og samtidig besluttede rederiet, at tankbådene skulle forsynes med fyldige bogsamlinger til brug for alle besætningsmedlemmer.” Skibene blev udrustet med ”et par hundrede bøger i fast installeret bogskab”, hvis indhold bestod af romaner, fagbøger og håndbøger. Denne form for biblioteksbetjening fandt rederiet mere velegnet, end den ellers udbredte udlånsform med brugen af bogkasser, hvis

A. P. Møllers motortankskib, Anna Mærsk (1928), var forbilledligt, fordi det skulle "forsynes med fyldige bogsamlinger til brug for alle besætningsmedlemmer". (Billedet er stillet til rådighed af A. P. Møller Mærsk A/S)

indhold blev udskiftet, når skibet lagde til i havnene. Ansvaret for at passe bogskabet/skibsbiblioteket blev overdraget til en af skibsofficererne om bord. Rederiets biblioteksbetjening fortsatte også efter etableringen af det fælles Søfartens Bibliotek i 1939, som også nød godt af støtte i "samme omfang som andre rederier" fra A. P. Møller.

Også andre af de større rederier oprettede bibliotekssystemer, deriblandt Dampskibsselskabet Torm og Rederiet J. Lauritzen. Førstnævnte rederi, altså Torm, som i 1930 påbegyndte dets egen biblioteksvirksomhed, fravalgte systemet med faste bogsamlinger ombord, som A. P. Møllers skibe benyttede. I stedet anvendtes "små transportable bogskabe", som blev byttet om i havn. Det var imidlertid ikke alle Torms skibe, som havde et bibliotekstilbud. Således var rederiets skibe i Nordsøen og Østersøen ikke omfattet af ordningen. For Rederiet J. Lauritzens vedkommende fik den øgede

oversøiske fragt- og linjetrafik også stor betydning for dets satsning på biblioteksbetjeningen af mandskabet ombord. Der oprettedes et eget bibliotekssystem fra midten af 1930'erne, og før 2. verdenskrig var et samarbejde med Danske Navigatørers Bibliotek en kendsgerning i henseende til bogforsyningerne ombord.²

Fællesnævneren for de ovenfor anførte eksempler på biblioteksbetjening af søfolk var, at de var drevet af enten et privat initiativ eller ud fra en af søfartens organisationers ønske om, at tilbyde bogudlån til skibenes mandskab, altså uden nogen form for statslig indblanding eller støtte. Efter 1. verdenskrig ændredes imidlertid dette billede i Danmark. I bogen om "Søfartens Bibliotek 1939-1964", forfattet af Kaj Lund, anføres følgende om rederibibliotekerne i mellemkrigsårene:

"Det er muligt, at inspirationen kom fra Norge, hvor der midt i 1920'erne blev gjort et stort fremstød for skibsbiblioteker finansieret af rederne. Måske er det heller ikke tilfældigt, at de første egentlige rederi-biblioteker dukkede op herhjemme samtidig med begyndelsen af den danske handelsflådes tankskibs-æra."³

Det kan nu på baggrund af undersøgelser foretaget i forbindelse med udredningen af Danmarks Biblioteksforenings historie (2005) fastslås, at den norske inspiration på ingen måde må frakendes en betydning for udviklingen af et statsstøttet bibliotekssystem for de søfarende, hvortil alle ombordværende havde lige og fri adgang. Dvs. et egentlig folkebibliotekstilbud, som lå inden for de rammer, der blev etableret i mellemkrigsårene for andre samfundsgrupper, der på grund af omstændighederne, ikke direkte kunne få adgang til folkebibliotekets hylder. Denne form for folkebiblioteksbetjening af særlige samfundsgrupper (fx syge og soldater) omtales i samtiden som "opsøgende biblioteksarbejde".⁴

Behovet for et alment tilgængeligt søfartsbibliotek med folkebiblioteket som forbillede blev allerede erkendt i sidste halvdel af 1920'erne. Det kan konstateres, at inspirationen hertil vitterlig kom fra Norge, som i 1926 havde et søfartsbibliotek, jf. indledningscitatet ovenfor.

Faktisk var et af resultaterne af det første nordiske biblioteksmøde på Hindsgavl i 1926, at der på norsk foranledning blev vedtaget

en resolution, hvori deltagerne opfordrede til oprettelsen af "Skibsbiblioteker", som en vigtig social opgave. Dens løsning var ikke blot afhængig af de enkelte nationers indsats, men blev af mødedeltagerne sammenkædet med det oplysningsarbejde for søfolk, som dels var taget op internationalt af Det Internationale Arbejdsbureau, dels af The International League of Red Cross.

Resolutionen havde følgende ordlyd:

"Repræsentanter fra danske, finske, norske og svenske Biblioteksorganisationer, samlet til Nordisk Biblioteksmøde i Danmark Sommeren 1926, finder Oprettelsen af Skibsbiblioteker meget ønskelig og vil med Glæde imødesee et Samarbejde med The International League of Red Cross." ⁵

To år senere, i 1928, tog Danmarks Biblioteksforening ideen op om oprettelsen af et "Skibsbibliotek". Formanden, Jhs. Høirup førte drøftelser herom med sømandspræsten, pastor Storm fra Sømandsmissionen og sømændenes fagforeninger. Der var enighed om, at mandskabet selv måtte forlange at få bogkasser ombord på skibene, men samtidig gjorde fagforeningerne gældende, at Sømandsmissionens bogkasser var for ensidigt sammensatte. I foreningsprotokollen under den 17. november 1928 noterede Høirup: "Der bør gives Statstilskud efter samme Regler som til Folkebiblioteker", og dermed understregedes formålet med "Skibsbiblioteker": altså at ligestille danske søfolk med andre medborgere i henseende til folkebiblioteksbetjeningen i land. I den følgende måneds tid førte Høirup yderligere samtaler med pastor Storm, A. P. Møller, De Forenede Dampskibs Selskaber, fagforeningerne, biblioteksdirektør Døssing og undervisningsministeren.

Forslaget vandt principiel tilslutning, men mange spørgsmål rejste sig efterhånden. Arbejdet med realiseringen af planen om skibsbiblioteker skred kun langsomt frem. Der fandtes mulighed for udlån til nogle af søfolkene, men hierarkiet ombord på skibene vanskeliggjorde tanken om en fælles biblioteksbetjening for dem alle styret af et centralt bibliotek. Finansieringen var ikke enkel. Fra

sømændenes side fremførtes krav om statstilskud efter samme regler som gjaldt for folkebibliotekerne. I forvejen ydedes statstilskud til Danske Navigatorers Bibliotek. Fra Tilsynets side var Døssing positivt stemt, men i øvrigt stødte foreningen på mange afledte spørgsmål og problemer, som først skulle løses.

Som antydet var det ikke helt enkelt at sammensætte indholdet af de bøger, som skulle sendes ud på langfart. Det blev fra fagforeningernes side fremført, at mandskabet på skibene selv måtte forlange at få bogkasser. De var kritiske over for de bogkasser, som Sømandsmissionen udsendte, idet man fandt dem for ensidige. Navigatorerne ville gerne udlåne deres bøger til det øvrige mandskab, men deres opholdsrum blev karakteriseret som så dårlige, at de vanskeliggjorde læsning og ”god Behandling” af bøgerne. Fra foreningens side overvejedes muligheden af, at tilbyde udrangerede biblioteks-bøger til fiskere på langfart. Også spørgsmålet om bibliotekets faste hjemsted blev diskuteret. Meget talte for København, men også Svendborg, A. P. Møllers hjemby, var et oplagt emne, som hjemby for et fremtidigt ”Sømændenes Bibliotek”. Sagen blev nævnt på Danmarks Biblioteksforenings årsmøde i Slagelse i 1929, men derefter gled sagen foreningen af hænde.⁶

Diplomatisk anførte Kaj Lund (1964) om situationen i mellemkrigsårene, at der var ”adskillige følere fremme for at lodde stemningen for oprettelsen af et rigtigt søfartsbibliotek”, deriblandt en henvendelse fra Statens Bibliotekstilsyn i 1930 til Rederiforeningen. Meget tyder imidlertid på, at forskellige opfattelser af sagens løsning trak ud pga. forskellige opfattelser blandt de involverede parter, altså rederierne, søfartens og sømændenes organisationer, Statens Bibliotekstilsyn og Marineministeriet.⁷

Efter flere års forløb uden en afklaring var tålmodigheden blandt de ledende skikkelser inden for det opsøgende biblioteksarbejde ved at slippe op. Netop betjening af samfundsgrupper, som ikke umiddelbart havde mulighed for at gøre brug af et folkebibliotekstilbud var et af diskussionsemnerne på den internationale bibliotekskongres i Madrid i 1935. Foranlediget heraf intensiverede Danmarks Biblioteksforening indsatsen for det opsøgende biblio-

teksarbejde. Året efter, i 1936, skildrede Mette Gyde-Pedersen sit indtryk fra et studiebesøg i den engelske The Seafarers Education Service i London, og i Bogens Verden rejste hun spørgsmålet: "Hvornaar faar Danmark sine rigtige Skibsbiblioteker?"⁸

På Danmarks Biblioteksforenings årsmøde i 1937 berettede kommandørkaptajn Bistrup om Marinens Bibliotek og den glæde marinesoldater og fyrskibenes personel havde af dette bibliotek, og påskønnede "et lille Statstilskud samt en Del gode Boggaver fra Bibliotekstilsynet", og fortsatte marinebibliotekaren:

"Vi er nu under vort Arbejde Gang paa Gang blevet opmærksomme paa, at vi savner et virkeligt alsidigt Sømandsbibliotek for hele landet. Der er nok et enkelt Rederi, der nu er begyndt at oprette Biblioteker for sit Mandskab, men at overlade denne opgave til de enkelte Rederier vilde svare til, at en enkelt Fabrik oprettede et Bibliotek for sine Arbejdere, mens Byens øvrige Arbejdere intet Bibliotek havde. Det maa være retfærdigt, at alle Sømænd faar samme Adgang til Biblioteksbenyttelse som Befolkningens andre Dele. (Bifald)."⁹

Senere hen på efteråret udsendte Rederiet J. Lauritzen som det første rederi et forsøg med indretning af biblioteker om bord i en del af skibene, hvoraf et desværre blev ødelagt, da "s.s. Laila" brød i brand i Boston i 1937.

Det mindskede dog ikke rederiets lydhørhed over for ideen, og som følge af stor interesse blandt besætningerne indførtes i alle Lauritzens "Køle- og oversøiske Baade", samt andre større skibe biblioteker i perioden 1936-1937. I alt 40 af rederiets skibe blev indrettet med biblioteker, som mandskabet ombord benyttede flittigt. Til at bistå rederiet med biblioteksfaglig og -teknisk viden stillede Statens Bibliotekstilsyn ekspertise til rådighed. Det var et skridt i den rigtige retning, og det blev nu også på dette område for nogle søfolk mere attraktivt, at være ansat i et rederi, som også tilbød bogudlån efter retningslinjer, der lignede folkebibliotekernes. Rederiets førstemand ved roret, skibsreder Knud Lauritzen fortsatte arbejdet med oprettelsen af et søfartsbibliotek for alle danske skibe, og 9. december 1937 lå hans skitse til en plan klar, som blev sendt til Dansk Dampskibsrederiforening.

Rederiets foretagsomhed blev påskønnet i bibliotekskredse, og i Bogens Verden noterede redaktionen sig i 1938, at der kunne ligge dybere motiver til grund herfor:

”Det første Rederi, der herhjemme var lydhørt overfor Tanken om Skibsbiblioteker ombord for hele Besætningen var Rederiet J. Lauritzen, der jo ogsaa fra sin Esbjergtid, da afd. Konsul Ditlev Lauritzen ved sit storslaaede Tilbud til Esbjerg Folkebibliotek gav Stødet til Rejsningen af dettes nye Bygning, har store Traditioner paa Biblioteksvæsenets Omraade.”

Den ovenfor omtalte plan fra Lauritzens side forudsatte, ifølge Lund (1964) en startkapital på 60.000 kr., som skulle bruges til at supplere den eksisterende bogbestand, ”diverse materiel etc. samt en årlig driftsudgift på ca. 25.000 kr.” Den blev velvilligt modtaget og i sommeren 1938 nedsatte Dansk Dampskibsrederforening et biblioteksudvalg, hvis formand blev J. Lauritzen, mens de øvrige medlemmer bestod af repræsentanter fra Ø.K., D.F.D.S. og firmaet C. K. Hansen. Udertil kontaktedes ”Organisationer og Institutioner, hvis Interesser ville blive berørt af det planlagte Bibliotek, og der blev nedsat en foreløbig Bestyrelse”, udarbejdet ”Love og Organisationsplaner”, som ”i Princippet” godkendtes af stifterne, dvs. foruden Dansk Dampskibsforening, Danske Navigatorers Bibliotek, Marinens Skibsbibliotek, Maskinmestrenes Bibliotek og J. Lauritzens Skibsbiblioteker. Kort tid efter suppleredes den foreløbige bestyrelse også med repræsentanter for Sømandsbiblioteket for Danmark og Det Østasiatiske Kompagni, der endnu ikke var medlem af Dansk Dampskibsforening. På samme tid stod det klart, at der fra statens side også udvistes interesse for at få etableret et op-søgende biblioteksarbejde til søs, med folkebiblioteket som ideal, som nu havde ladet vente på sig i en længere årrække.¹⁰

På Danmarks Biblioteksforenings årsmøde i 1938 tog biblioteksdirektør Døssing spørgsmålet om søfartsbibliotekets skæbne op, og nævnte at biblioteker for tuberkuløse og sømænd som uløste opgaver tyngede biblioteksfolkernes samvittighed. Skylden lagde Døssing imidlertid på Sømandsmissionens Biblioteker, som fandt at statens engagement i sagen ville påføre dem unødigt konkurrence.

Til gengæld gjorde Statens Bibliotekstilsyn gældende, at man ville sørge for en alsidig betjening af søfolkene, hvilket ifølge sagens natur ikke var sømandsmissionens formål. Døssing udtalte sarkastisk:

”Ifølge ”Indre Missions Tidende” staar der i sidste Aarsberetning om Sømandsmissionens Arbejde, at der, ”fra Statens Side paaføres en Konkurrence”, og Beretningen opfordrer derfor til at bede om Guds Folks Støtte for Arbejdet. Det havde efter min ringe For-
mening været mere kristeligt at opfordre til at bede om, at det maa lykkes os snart at finde en Ordning, der kan stille Søfolkene lige med andre Samfundsmedlemmer. At man saa ved Siden heraf har kristelige Biblioteker for Sømænd er en ganske naturlig ting, jeg kan blot ikke forstaa, hvorfor man ikke ogsaa har det f.Eks. for Folketingsmænd eller Journalister, der sikkert i lige saa høj Grad som Sømændene har Omvendelse behov.”¹¹

Afslutning

Med den positive indstilling fra Statens Bibliotekstilsyns side om at påtage sig et medansvar lykkedes det omsider i 1939, 13 år efter ideens fremsættelse, at få oprettet et fælles bibliotekstilbud, der udgik fra København, for alle danske søfolk og med det statsunderstøttede folkebibliotekssystem som udgangspunkt. Den 16. august 1939 afholdtes stiftende generalforsamling i Dansk Dampskibsrederiforenings lokaler i Amaliegade 33, København. Her var de interesserede parter til stede, herunder naturligvis også biblioteksdirektør Døssing, som statens repræsentant. Som et resultat af mødet etableredes en bestyrelse for den selvejende, selvstændige institution: Søfartens Bibliotek. Finansieringen tilvejebragtes gennem tilskud fra rederierne, frivillige bidrag fra søfartens organisationer, søfartsinteresserede kommuner, private og tilskud fra Marineministeriet. Dermed fik søfolkene ombord på forskellige rederiers skibe fremover en ensartet biblioteksbetjening, som i øvrigt fulgte den standard, som Danmarks Biblioteksforenings standardiseringsudvalg havde lagt for folkebibliotekerne i årene umiddelbart før 2. verdenskrigs udbrud.¹²

Samme år, 1939, brød Anden Verdenskrig ud, men trods krigen og dens alvorlige konsekvenser for mange danske skibe og deres be-

sætninger viste ideen sig at være bæredygtig, og Søfartens Bibliotek eksisterer fortsat. Både ved indvielsen og siden hen gik det i glemmebogen, at Danmarks Biblioteksforening, som et af resultaterne af det første nordiske biblioteksmøde i 1926, var den første organisation herhjemme, som tog spørgsmålet om "Skibsbiblioteker" op med det formål, at ligestille danske søfolk med den øvrige danske befolkning i henseende til folkebiblioteksbetjeningen og helt i bibliotekslovens ånd.

NOTER

1. Bogens Verden, 1926, s. 56.
2. Lund, 1964.
3. Ibid., s. 25.
4. Dyrbye et al., 2005.
5. Bogens Verden, 1926, s. 143.
6. DBFs arkiv, forhandlingsprotokoller 1926-1929; arkivalier 1929-1939.
7. Lund, op.cit., s. 29 ff.
8. Bogens Verden, 1936, s. 49-58.
9. Bogens Verden, 1937, s. 202-203.
10. Bogens Verden, 1938, s. 369-371; Lund, 1964.
11. Bogens Verden, 1938, s. 214-215.
12. Lund, 1964; Allerslev Jensen, 1985, s. 96-97.

KILDER

Bogens Verden, årg. 1926-1939
Danmarks Biblioteksforenings arkiv (arkivalier 1926-1939; forhandlingsprotokoller 1926-1929).

LITTERATUR

Allerslev Jensen, Erik: "Til Bibliotekssagens Fremme". Træk af Bibliotekstilsynets Virksomhed indtil 1970. Edvard Pedersens Biblioteksfond: København, 1985.
Dyrbye, Martin et al.: Det stærke folkebibliotek. Danmarks Biblioteksforening og Danmarks Biblioteksskole: København, 2005.

Gyde-Pedersen, Mette: Sociale og kulturelle Særopgaver. I: Lærebog i Biblioteksteknik og Dansk Biblioteksvæsen. 2. udg. Folkebibliotekernes Bibliografiske Kontor: København, 1945. Heri: s. 409-411.

Lund, Kaj: Søfartens Bibliotek. Bibliotekscentralen: København, 1964.